

ZAČETEK REVOLUCIONARNEGA KAZENSKEGA PRAVA NA SLOVENSKEM IN NJEGOVI ODMEVI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI IN PO DEMOKRATIZACIJI IN OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Lovro ŠTURM

Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: lovro.sturm@pf.uni-lj.si

IZVLEČEK

Namen prispevka je prikazati, kako je začelo nastajati revolucionarno kazensko pravo na Slovenskem na začetku druge svetovne vojne, s koreninami v odločitvi KPJ leta 1920 za nasilje in kako se je razvijalo v vojnem času in po komunističnem prevzemu oblasti po letu 1945. Metoda dela je kritična primerjalno pravna analiza takratnih pravnih predpisov in sodb sodišč ter njihovo soočenje s pravom civiliziranih narodov. Prispevek prikazuje tudi ozadje delovanja ljudskih sodišč, politične pritiske in druge značilnosti kazenske in upravno kazenske represije. Posebej obravnava opredelitve Ustavnega sodišča RS o revolucionarnem (ne)pravu ter simbolno in stvarno rehabilitacijo žrtev revolucionarnega pravosodja in rezultate vladne komisije za popravo povojnih krivic.

Ključne besede: revolucionarno kazensko pravo, politični sodni procesi, kršitev človekovih pravic, poprava krivic, sodna rehabilitacija žrtev, zloraba oblasti, ustavna presoja komunističnega pravosodja

LA PRIMA FASE DEL DIRITTO PENALE RIVOLUZIONARIO IN SLOVENIA E I SUOI ECHI DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE E IN SEGUITO ALLA DEMOCRATIZZAZIONE E ALL'INDIPENDENZA DELLA REPUBBLICA DI SLOVENIA

SINTESI

Lo scopo di questo studio è capire come ha avuto origine in Slovenia il diritto penale rivoluzionario all'inizio della Seconda guerra mondiale (le radici del quale risalivano alla decisione del Partito Jugoslavo, presa nel 1920, di applicare la violenza), nonché come si è sviluppato durante il conflitto e con la presa di potere da parte dei comunisti dopo il 1945. Il metodo di lavoro utilizzato è l'analisi giuridica critico-comparativa delle norme di legge, delle sentenze dei tribunali e del loro confronto con le leggi vigenti in ogni civile nazione democratica. Questo studio descrive i retroscena del funzionamento dei tribunali popolari, le pressioni politiche e le altre caratteristiche della repressione penale e amministrativa. In un paragrafo a parte vengono infine affrontate le decisioni

della Corte costituzionale della Repubblica di Slovenia riguardo alla legalità e alla riabilitazione, simbolica, effettiva e concreta, delle vittime della giustizia rivoluzionaria, i processi legali non conformi e le conclusioni della Commissione governativa per la riparazione dei torti subiti nel dopoguerra.

Parole chiave: diritto penale rivoluzionario, processi politici, violazione dei diritti umani, risarcimento, riabilitazione giudiziaria delle vittime, abuso di potere, valutazione costituzionale della giustizia comunista

ODLOČITEV KOMUNISTIČNE PARTIJE JUGOSLAVIJE ZA NASILEN PREVZEM OBLASTI¹

Odgovore na vprašanje, kje iskati izvore revolucionarnega kazenskega prava na Slovenskem, najdemo že v vrednostnih izhodiščih, strateških usmeritvah in v taktičnih oblikah delovanja Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) kot dela III. Komunistične internacionale – Kominterne.² Slovenske značilnosti revolucionarnega kazenskega prava pod vplivom Komunistične partije Slovenije (KPS), kot dela KPJ, najdemo šele od leta 1941 naprej. Zato je za razumevanje obravnavanih vprašanj smiselno, da začnemo pri nastanku in začetkih delovanja KPJ v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja.

V zgodovininapisju, pa tudi širše, je splošno znano, da je bila KPJ pred drugo svetovno vojno v nekdanji Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, kasnejši Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) oz. Jugoslaviji v ilegali. Dejstvo, da je bila KPJ kot politična stranka prepovedana že kmalu po svoji ustanovitvi, je manj znano, še manj pa je v literaturi najti stvarnih razlag, zakaj je prišlo do tega.

Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) se je neposredno po ustanovitvi na kongresu od 20. do 23. aprila 1919 v Beogradu manifestativno pridružila Kominterni. Kongres je kot temeljno programsko usmeritev partije opredelil njeno sodelovanje z delavskimi strankami, ki delujejo na podlagi nepomirljivega in brezkompromisnega

1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0380, ki ga je iz državnega proračuna sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

The author acknowledges the financial support for the contribution from the Slovenian Research Agency (research core funding No. P6-0380).

2 Kominterni je bila ustanovljena v Moskvi marca 1919. Njene članice so postale komunistične stranke oz. nacionalne sekcije. Kominterni je postala skrajno centralizirana in direktivna (več v Prunk, 2015, 333).

razrednega boja proletariata s ciljem, da se kapitalizem uniči in se ustvari komunistična družba. Na drugem kongresu v Vukovarju, ki je potekal od 20. do 25. junija 1920, se je stranka preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije ter sprejela svoj program in statut (Kocjančič, 2015, 7).

Ministrski svet Kraljevine SHS je dne 29. decembra 1920 s posebnim razglasom številka 29282, znanim kot Obznana, začasno, do sprejema ustave, prepovedal komunistično propagando in komunistične organizacije, njihov tisk in vse druge spise, ki bi motili mir države znotraj in zunaj, upravičevali in odobravali diktaturo, revolucijo ali kakršnokoli nasilje (Službene novine Kraljevstva SHS, 31. 12. 1920; več: Kaclerović, 1958, 15–30).

Po prepovedi so konspirativno delovale številne partijske skupine njenih privržencev in popularizirale njene politične cilje ter pripravljale tudi atentate na najvišje nosilce državne oblasti. Ena od teh je bila skupina komunistov iz Bijeljine, poimenovana Rdeča pravica, v kateri je sodeloval tudi Rodoljub Čolaković, po vojni visok partijski in državni funkcionar. Tako sta Stevo Petrović in Alija Alijagić, pripadnika te skupine, skušala 30. aprila 1921 na pogrebu Branka Jovanovića, ministra za vojsko, izvesti atentat na Nikolo Pašića, predsednika vlade, in atentat na Milorada Draškovića, notranjega ministra (Čolaković, 1967, 176–177; Kocjančič, 2015, 8 in sl.). Le dva meseca pozneje, 28. junija 1921, na dan sprejema vidovdanske ustave, je Spasoje – Bačo Stejić, aktivist ilegalne komunistične partije, v družbi skupine komunistov iz Vojvodine vrgel bombo na kočijo, v kateri sta se kralj Aleksandar Karađorđević in Ivan Ribar, predsednik ustavodajne skupščine, peljala na podpis akta o razglasitvi ustave. Vendar se je bomba zapletla med električne žice in eksplodirala šele, ko je kočija že odpeljala mimo. Skoraj natanko leto dni pozneje, 21. julija 1921, ko je partija v svoj program zapisala, »*da bo za uresničitev svojega programa uporabila vsa revolucionarna sredstva, tudi najmočnejša*«, pa je Alija Alijagić, njen ilegalni aktivist, v družbi skupine komunistov iz Zagreba, v Delnicah ustrelil notranjega ministra Milorada Draškovića (Dedijer, 1953, 120–121; Zalar, 1961, 38 in sl.; Kocjančič, 2015, 9 in sl.).

Po odločitvi partije, da se bo borila za »*vzpostavitev sovjetske republike po ruskem zgledu*« in da bo organizirala »*ljudsko in rdečo vojsko za njeno obrambo*«, po zgledu na Leninovo ČEKO in Rdečo armado, ter po prehodu njenih pripadnikov k terorističnim dejanjem (Kocjančič, 2015, 10), je Narodna skupščina 2. avgusta 1921 sprejela Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, s katerim je, po začasnih prepovedi z Obznano, prepovedala delovanje komunistične partije.³ Ta zakon, znan kot Zakon o zaščiti države, je pomenil potrditev razglasa z dne 29. decembra 1920 in njegovo po vsebini podobno, toda pravno bolj razčlenjeno, normiranje.

Primerjalna analiza današnje in tedanje sodne presoje pokaže, da bi bila politična stranka s takim ali podobnim programom in tako nasilnim načinom delovanja, kot ga je imela nekdanja KPJ, v neskladju tudi z načeli svobodne demokratične družbene ureditve, ki so do svobode delovanja političnih strank zelo tolerantna, in z danes uveljavljenimi demokratičnimi evropskimi ustavnimi sistemi.⁴ V tem kontekstu se pokaže kot pravno

3 Službene novine Kraljevine SHS, št. 170 A, z dne 3. avgusta 1921.

4 Na tem mestu je smiselno pojasniti, da je v sodobnih demokracijah sodna presoja o prepovedi političnih strank mnogo bolj zadržana, torej milejša, kot je bila tedaj. Danes je prepoved politične stranke velika izjema; tudi če

upravičena tudi takratna prepoved KPJ (več o tem gl. Šturm, 2015a, 207–212 in OdlUS VII, 98).

Kasnejši zgodovinski potek dogodkov potrjuje, da odločitev partije za nasilen prevzem oblasti s terorističnimi dejanji in z izločanjem političnih tekmecev ostaja poglavitni in nepogrešljiv del partijske strategije in taktike. Partija je zvesto sledila nauku marksizma, da je »prvi pogoj socialistične revolucije razbitje starega državnega aparata in zamenjava z novim« (Šnuderl, 1950, 60). Pravnik Makso Šnuderl poudarja dve manifestaciji, v katerih se je izražala revolucija v Jugoslaviji. Prva je rušenje starega državnega aparata, neupoštevanje starega prava in nepriznavanje stare državne ureditve. Druga je sprememba v komandnih položajih državne oblasti (Šnuderl, 1950, 62; prim. Izvori za istoriju SKJ, 1983, 74–76, 78–80 in sl.). O začetku komunistične revolucije v širšem jugoslovanskem prostoru, kar je sprožilo nastanek krvave državljanske vojne, obširno piše Milovan Djilas, ki temu dogajanju namenja posebno poglavje s povednim naslovom *The Civil War within the War* (Djilas, 1977, 91–185).

PRAVNI AKTI SNOO Z DNE 16. SEPTEMBRA 1941

Slovenska povojna partijska oblast je prve organizirane partizanske akcije na Slovenskem, ki so se začele v juliju 1941 po napadu Nemškega rajha na Sovjetsko zvezo in s tem po prenehanju veljavnosti pakta Ribbentrop – Molotov, izrecno opredelila tudi kot začetek revolucije (glej preambulo Zakona o razglasitvi dvaindvajsetega julija za državni praznik LRS, Ur. l. LRS, št. 21/51). Tajna ustanovitev Varnostne obveščevalne službe (VOS) v avgustu 1941, skrivne organizacije, ki so jo sestavljali samo člani KP in komunistične mladinske organizacije SKOJ, pomeni realno revolucionarno dejanje. VOS je bila izvršni organ partije, ki je prevzel t. i. likvidacije, torej kaznovanja in usmrtitve »partiji neprijetnih Slovencev« (Griesser-Pečar, 2004, 139) oz. tistih Slovencev, ki komunistom, po pričevanju Ljuba Sirca, »politično niso bili všeč« (Sirca, 1992, 51; Batty, 2015, 51). Vosovci so bili povezani v konspirativne morilske trojke, ki jih je partija izurila po skrbno načrtovani infiltraciji v predvojno množično organizacijo telovadnih društev Sokoli (Glej več o tem v: Čuk, I., Vest, A. (2017): 94–98, 176 in sl., 370 in sl.).⁵ Čeprav OF nad to službo ni imel nobenih pristojnosti, odgovorna je bila le centralnemu komiteju KPS (CK KPS), so jo lažno prikazovali kot VOS OF (Griesser-Pečar, 2004, 153). Po stališču Vrhovnega in Ustavnega sodišča

Varnostno obveščevalna služba, ki je v času druge svetovne vojne izvajala tako imenovane likvidacije oseb, ni bila sodišče, zato so tudi njene odločitve o usmrtitvi osebe izraz samovolje in nimajo pravne narave kazenske sodbe (Ips 62/95-4 in Up-133-96).

stranka javno zagovarja in promovira stališča, ki so v nasprotju z veljavno ustavno ureditvijo, tega ni mogoče prepovedati. Če tako ravnanje ni nasilno, je ustavno dopustno. Za primer navajamo odločitev Ustavnega sodišča iz leta 1998, ki je razveljavilo prepoved delovanja politične stranke Istrski demokratski zbor, ki jo je izreklo Ministrstvo RS za notranje zadeve, ker se je ta stranka javno zavzemala za odcepitev dela ozemlja Republike Slovenije. Ustavno sodišče v tem primeru ni ugotovilo razlogov za prepoved stranke (OdlUS VII, 98).

- 5 V komsomolsko vzgojo v Sokolu je bilo vključenih več kot 250 otrok, ki so na izletih v skrivnih trojках sodelovali v igri – lov na lisico. Med njimi je partija kasneje rekrutirala vosovce.

Prikazana dejanja so vodila do prvih poskusov formalnega oblikovanja revolucionarnega kazenskega prava na Slovenskem. Med tovrstne akte, ki so neizbrisno vtisnili pečat nadaljnjemu zgodovinskemu dogajanju, po svoji stvarni uveljavitvi sodijo akti, ki so bili sprejeti na tretjem zasedanju Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda oziroma Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) 16. septembra 1941. Te zgodovinsko izjemno pomembne akte je naknadno kot pozitivne pravne akte v formalnopravnem pogledu izrecno definiral povojni *Zakon o potrditvi zgodovinsko važnih odlokov*, ki so bili izdani do 20. novembra 1946.⁶ Najbolj daljnosežni pomen med njimi so imele zlasti posamezne določbe Sklepa Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda, da se konstituira v SNOO (Sklep) in Odlok SNOO glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev (zaščitni odlok).⁷ Sodobnik zgodovinar Metod Mikuž jih imenuje »revolucionarni zakoni«, o zaščitnem odloku pa odkrito pove, da »ni uvajal kaj čisto novega, temveč je le natančneje določil in usmeril aktivnost VOS, ki se je, kot vemo, začela že pred tem Odlokom« (Mikuž, 1960, 249). Sodobnik pravnik Makso Šnuderl pa je napisal, da je bil Sklep »cel državno politični program«, SNOO kot vrhovno politično vodstvo pa je »tipičen revolucionarni organ, vmesni organ v procesu graditve državnosti ...« (Šnuderl, 1950, 134).

V Sklepu je sporen 2. člen, ki proglašja, da SNOO za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje izven okvira OF definira kot škodljivo borbi za narodno svobodo. V zaščitnem odloku, ki ima elemente kazenskega zakonika in kazenskega postopnika, so na prvi pogled sporne določbe iz 3. tč. 2. odst. 1. člena – *»Izdajalec je: kdor zaradi svoje ali sebične skupinske koristi zbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimikoli sredstvi«* in postopkovne določbe iz 7. člena, ki ustanavlja posebna tajna, nagla sodišča; proti njihovi razsodbi ni pritožbe, osebno zasliševanje krivca ni potrebno. Posebno vprašanje predstavlja ugotavljanje skritega motiva pri obeh odlokih, zlasti vprašanje, ali je imel normodajalec namen doseči zgolj izgon okupatorja in vzpostavitev svobode vsemu prebivalstvu na slovenskem ozemlju ali pa je morebiti z njim imel tudi druge cilje, npr. izvedbo revolucije (Šturm, 2005, 101). Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja so nam v pomoč dognanja zgodovinarjev in pričevanja pravnikov, ki so ta dogajanja osebno doživljali.

Ugotavljanje dejanskega stanja stvari, do katerega je prišlo v obdobju po sprejemu obeh pravnih aktov, začenjamo z izsledki zgodovinske stroke. Na znanstvenem posvetu SAZU o slovenskem upor 1941 Bojan Godeša v svojem referatu s pomenljivim naslovom *Priprave na revolucijo ali NOB?* ugotavlja, da je bila KPS predvsem revolucionarna stranka, ki ni bila samostojna, temveč le sestavni del KPJ, le-ta pa sekcija Kominterne, ter da so jo vodili poklicni revolucionarji, mnogi med njimi šolani v 30. letih v Sovjetski zvezi (Godeša,

6 Ur. l. LRS, št. 10/58 z dne 24. 2. 1948.

7 Glej integralna besedila npr. v: DLRS 1, dok. 38–43, 116–122, ali v Šturm, 2015b, 111–113; Griesser-Pečar, 2004, 139–144. Poleg omenjenih dveh so sprejeli še naslednje odloke: *Odlok slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o vključenju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije*, *Odlok slovenskega narodnega osvobodilnega odbora (SNOO) glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev in Odlok o narodnem davku*.

1991, 73). Analizo o slovenskem komunizmu med obema vojnama sklene Janko Prunk z ugotovitvijo, da komunisti niso opustili svojih revolucionarnih namer in druge glavne postavke svoje politične eksistence – pomoči Sovjetski zvezi. Navaja, da je na 5. državni konferenci, oktobra 1940 v Zagrebu, Kardelj izjavil, »da bodo šli komunisti v oborožen odpor proti okupatorju samo, če bodo imeli možnosti za revolucijo« (Prunk, 1998, št. 2).⁸ O tem pišejo tudi Vida Deželak Barič (2007, 32–33) in Arnold Suppan (2014, 1195).⁹ Dieter Blumenwitz opozarja, da je na podlagi zaščitnega odloka, kjer ni šlo za kaznovanje dejanj, ampak za kaznovanje prepričanj, prišlo do elementarnih kršitev človekovih pravic s strani komunistov. Vzporedno z vojno tujih sil proti Jugoslaviji, in s tem tudi proti slovenskemu ljudstvu, je izbruhnila še državljanska vojna Slovencev proti Slovincem (Blumenwitz, 2005, 158–159). Prilaščanje monopola oz. izključne pravice OF do odpora je zastrupilo ozračje med Slovenci v času, ko bi bilo nujno združevanje vseh sil proti okupatorju – tako socialističnih kot krščanskih in liberalnih (Griesser-Pečar, 2015, 147).

Poglejmo pričevanja in ugotovitve treh sodobnikov iz vrst pravnikov. France Bučar, tudi sam član in sopotnik partizanskega odpora, ugotavlja, da nikomur od tistih, ki so bili za drugačen pogled in drugačno taktiko odpora proti okupatorjem, kot jo je imela OF, ni mogoče očitati nikakršnega izdajstva ali oportunitizma. Ne pravno in ne moralno. Z vidika morale in naravnega prava bi OF lahko nastopila samo zoper tisto dejavnost, ki bi neposredno merila na sodelovanje z okupatorjem z namenom, da podpre njegove protinacionalne namere, tega pa OF svojim nasprotnikom, vsaj v izhodišču, ni očitala. Njen očitek se nanaša na zavračanje sodelovanja z OF.¹⁰ To pa je seveda nekaj popolnoma drugega. Zavračanje OF je povsem legalna pravica vsakogar, kdor se z njo, zlasti pa z njeno taktiko oboroženega upora, ne strinja. Bučar zaključuje: »S tega vidika je zlasti nastop VOS proti nasprotnikom OF kot narodnim izdajalcem moralno in pravno nevzdržen« (Bučar, 1988, 63). Aleksander Bajt v študiji o protiimperializmu in osvobodilnosti Osvobodilne fronte (OF) ugotavlja, da je bila vsebina protiimperializma, ko je KPS 26. aprila 1941 ustanovila Protiimperialistično fronto slovenskega naroda, ta natančno takšna, kakršno sta ustvarila Lenin in Stalin več kot 20 let prej. Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je partija spremenila ime svoje fronte v osvobodilno, vendar je v celoti sprejela Leninovo strategijo dveh taktičnih etap revolucije (Bajt, 1998, št. 3, 35). Makso Šnuderl, sopotnik revolucije, poglavje *Revolucija med NOB* zaključuje z naslednjimi sklepnimi ugotovitvami:

Pri vsem tem revolucionarnem dogajanju pa je prevečala sleherno dejavnost ideološko politična ideja marksizma in leninizma, ki jo je med NOB širila, uveljavljala in utrjevala KPJ. Ideja o diktaturi proletariata je bilo osnovno revolucionarno vodilo.

8 Ta stavek se je nadaljeval: »... revolucijo, in če bo v interesu Sovjetske zveze«. Izvori za istoriju SKJ, 1980, 204.

9 Suppan, 2014, 1195: »Der Volksbefreiungsausschuss legte am 16. September 1941 fest, wer 'ein Verräter' sei, wer mit dem Tode zu bestrafen sei und wie die Verfahren vor Sondergerichten durchzuführen seien. Auf der Basis eines sogenannten 'Schützgesetzes' machte sich die 'Befreiungsfront' an, viele Slowenen zu 'Verrätern' zu erklären und hinrichten ('Liquidieren') zu lassen«.

10 Glej Člen 2. Sklepa Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor.

Odpraviti meščansko oblast, osvojiti politično oblast za ljudske množice ter porušiti gospodarske položaje meščanstva, pa na tem izgraditi državo proletarskega tipa, to so bili cilji in duh, ki je prežemal NOB. Pri tem so velika oktobrska revolucija in razvoj Sovjetske zveze močno vplivali na duhove in razvoj v NOB. Eno je bilo vsem jasno: NOB se ne bojuje [...] zato, da bi se pojavile [...] prejšnje politične stranke... Revolucija je rušila vse... in gradila osnove za nov družbeni red, novo obliko države in novo oblast. Na tej ideološki politični ideji so se ustvarjali prvi revolucionarni socialistični ustavni temelji nove Jugoslavije (Šnuderl 1965, 16).

TedANJI ideologi oz. avtorji tedanje revolucionarne oblasti so očitno smatrali, da je treba enačiti pridobitve NOB in protifašističnega odpora s pridobitvami revolucije (OdlUS IV, 34, 192).

Uredniški odbor zbornika s posveta, ki sta ga 11. in 12. novembra 2004 v Ljubljani pripravila Državni zbor RS in Inštitut za novejšo zgodovino, ugotavlja, da so komunisti namerni in neposredni povzročitelji, s tem pa tudi glavni krivci državljanske vojne, tega nujnega pogoja komunistične revolucije. In ko so ob koncu (državljanske vojne) prevzeli oblast, z revolucijo niso prenehali, marveč so jo institucionalizirali in obenem stopnjevali (Žrtve vojne in revolucije, 2005, 4).

Pred sklepom naj opredelimo še en pojem, ki ga navidezno ali vsaj posredno vsebujeta oba revolucionarna pravna akta, to je pojem svobode in osvoboditve. Griesser-Pečar na posvetu Zveze zgodovinskih društev Slovenije kritično ugotavlja, da številni pisci pojem osvoboditve uporabljajo nekritično in v mnogih primerih je močno prežet s čustvenim nabojem. Nihče se ne čuti osvojenega, bodisi od tujega ali domačega jarma, če ne sledi konkretna svoboda (Griesser-Pečar, 1996, 112). Pridobitve protifašističnega in protinacističnega odpora so povsod po demokratični Evropi pomenile zlom totalitarnega sistema in njegovega nasilja nad človekom in začetek svobodnega demokratičnega reda, ki temelji na evropski pravni kulturi in civilizaciji (OdlUS IV, 34, 192 in sl.).

Ustavno sodišče razmejuje dogajanja po drugi svetovni vojni v zahodni Evropi in pri nas in podaja stališče do obdobja po 9. maju 1945:

Sojenja zaradi ravnanj zoper narodno čast so se odvijala tudi v drugih državah zahodne Evrope v času po drugi svetovni vojni. Tako na primer tudi v Franciji (kar podrobno opisuje Robert Aron v delu: Histoire de l' épuration, Fayard, Paris 1969), kjer je leta 1953 prišlo do amnestije za takšna kazniva dejanja. Le da je pri tem treba upoštevati, da so pridobitve protifašističnega odpora povsod po demokratični Evropi pomenile zlom totalitarnega sistema in njegovega nasilja nad človekom in začetek svobodnega demokratičnega reda, ki je temeljil na evropski pravni kulturi in civilizaciji. Nove oblasti v zahodnoevropskih državah so spoštovale temelje svobodne demokratične družbe. Te temelje pa po stališču Ustavnega sodišča, ki je bilo že sprejeto v zadevi OdlUS VII, 98, spoštuje le ureditev, ki ob izključitvi vsakršnega nasilja in samovolje predstavlja družbeni red pravne države na podlagi samoodločbe ljudstva glede na voljo večine ter svobodo in enakost. K temeljnim načelom takega reda je treba šteti vsaj še naslednje ključne predpostavke: spoštovanje človekovih pravic,

določenih v Ustavi, pravico posameznika do življenja, nedotakljivost osebnostnih pravic, suverenost ljudstva, delitev oblasti, odgovornost Vlade in zakonitost delovanja izvršilne oblasti, neodvisnost sodišč, večstrankarski politični sistem in enake možnosti za vse politične stranke s pravico do oblikovanja opozicije in delovanja v njej v skladu z Ustavo. Izražene so že v V. točki Deklaracije o neodvisnosti, ki jo je prvi slovenski večstrankarski parlament sprejel 25. junija 1991 (Ur. l.t RS-I, št. 1/91). V državah, v katerih ti pogoji niso bili izpolnjeni, tudi odrešitev od tako strašnega in krivičnega režima, kot je bil nemški nacistični režim med drugo svetovno vojno, sama po sebi ni mogla voditi do resnične osvoboditve. V Sloveniji je bila nova oblast pripravljena uveljavljati svojo oblast tudi z nasiljem, z zlorabami prava v kazenskih postopkih in s sistemskostrukturnim grobim kršenjem človekovih pravic. Zakoni niso bili uporabljeni le z namenom kaznovanja kolaboracije, ampak tudi z namenom izločitve razrednega sovražnika, prevzema oblasti in utrditve totalitarnega sistema. Do vzpostavitve svobodne družbene ureditve je v Sloveniji prišlo šele leta 1990 po prvih svobodnih volitvah v večstrankarski parlament (OdlUS VII, 176, § 16).

V novejši odločitvi iz leta 2011, Ustavno sodišče izpostavlja:

Ime Tito ne simbolizira zgolj osvoboditve ozemlja današnje države Slovenije izpod fašistične okupacije v drugi svetovni vojni, kot to zatrjuje nasprotna udeleženka, temveč simbolizira tudi povojni totalitarni komunistični režim, ki so ga zaznamovale obsežne in grobe kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin, zlasti v desetletju neposredno po drugi svetovni vojni. Zgodovinska dejstva, zabeležena v številnih dokumentih, listinah in strokovnih zgodovinskih delih, pričajo tudi o izvensodnih povojnih pobojih, političnih kazenskih procesih,¹¹ eksekucijah prebežnikov na državni meji ter o zlorabah oblasti za ohranjanje enostrankarskega sistema in preprečevanje demokracije. Dejstvo, da je bil Josip Broz Tito vodja nekdanje države, pomeni, da prav njegovo ime v največji meri simbolizira nekdanji totalitarni režim. Titovega simbolnega pomena ni mogoče razcepiti in upoštevati le pomena ravnanj, ki jih nasprotna udeleženka pripisuje njegovi zgodovinski vlogi in osebnosti. Ponovno uvedbo poimenovanja ceste po Josipu Brozu Titu kot simbolu jugoslovanskega komunističnega režima je mogoče razumeti kot podporo ne le njemu kot zgodovinski osebnosti oziroma njegovim posameznim dejanjem, temveč kot podporo celotnemu zgodovinskemu obdobju njegove vladavine in tej vladavini kot taki (OdlUS XIX, 26 (U-I-109/10)).

Ustavno sodišče poudarja, da je nezdružljivost nekdanjega komunističnega režima z evropskimi standardi varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin, katerim je zavezana tudi Republika Slovenija, večkrat ugotovilo tudi samo Ustavno sodišče. Pri tem, ob sklicevanju na svojo ustavnosodno presojo izrecno povzema OdlUS I, 102, OdlUS IV, 20, OdlUS VII, 98, OdlUS VII, 98, OdlUS VII, 176.¹²

11 O tem Ustavno sodišče že v odločbi OdlUS VII, 195.

12 Glej več o tem v: Šturm, 2011, 12 in sl.

Pravna analiza s standardnim pravnim instrumentarijem za presojo o vsebinski pravni pravilnosti obeh revolucionarnih pravnih aktov SNOO nas ob upoštevanju historičnih dejstev, kot rezultat dognanj zgodovinske stroke, pripelje do naslednjih spoznanj. Oba akta, tako Sklep SNOO kot zaščitni odlok, sta bila v svojih bistvenih sestavinah že ob njunem nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja.¹³ Presoja njene dejanske uporabe v resničnem življenju tako oceno ne samo potrjuje, ampak jo še dodatno zaostri. Ključne določbe iz obeh aktov so bile v nasprotju z deklariranim ciljem uporabljene v skladu s skritim motivom normodajalca. Gre za tipičen primer zlorabe prava. Oba akta nista bila namenjena zagotavljanju svobode in vzpostavitvi svobodne demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije ter za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije (več o tem v Šturm, 1998). Opisano ravnanje je tudi brez primera z drugimi odporniškimi gibanji med drugo svetovno vojno v okupirani Evropi, kjer nikjer ni zaslediti primerljivih medvojnih pravnih aktov.

PODREJANJE SODSTVA KOMUNISTIČNIM OBLASTEM PO LETU 1945

Načelo enotnosti oblasti, ki je dejansko pomenilo monopolno oblast vladajoče komunistične partije, osredotočeno v njenem politbiroju, ni moglo priznavati sodišč kot neodvisnih in samostojnih organov države. Zato je bila prioriteta naloga komunistične oblasti podreitev sodnikov. Pritiski na delo sodnikov so bili raznovrstni, od najbolj grobih čistk med sodniškimi vrstami ter njihove prevzgoje, do kasnejših bolj prefinjenih oblik podrejanja sodne veje oblasti.

Že zasedanje Začasne Ljudske Skupščine AVNOJ III. od 7. do 26. avgusta 1945 v Beogradu je v razpravi o kvalifikacijah za sodnika zahtevalo od sodnikov politično primernost, pod katero se razume vdanost tekoči politiki vladajoče stranke. Sodniki so lahko bili tudi pravniki, vendar samo pod pogojem, da so bili »brezmejno vdani«. Zato je treba v primeru, če je potrebno izbirati med neukimi, a vdanimi laiki in učenimi pravniki, ki niso vdani, dati absolutno prednost laikom. Temeljna naloga sodstva mora biti likvidacija političnih nasprotnikov in sovražnikov, ne pa reševanje nastalih sporov z uporabo zakona. Zato je razumljivo gledanje na sodišča kot na odvisne in borbene oblastvene organe, na »trdnjavo,

13 Besedna zveza *splošna pravna načela, ki jih priznavajo civilizirani narodi* (*general principles of law recognised by civilised nations*) označuje pomemben pravni vir, ki ga od 20. stoletja naprej upoštevajo najvidnejša meddržavna in nacionalna sodišča. Meddržavno sodišče OZN, s sedežem v Palači miru v Haagu, ki je bilo ustanovljeno 26. junija 1945, ga kot pravni vir priznava na podlagi 1. c) odst. 38. člena Statuta Meddržavnega sodišča; prav tako Evropsko sodišče za človekove pravice, s sedežem v Strasbourgu, na podlagi 2. odst. 7. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah z dne 4. novembra 1950. Slovenski prevod izvirnega poimenovanja ni povsem pravilen. Izraz *nations* se v prevodu glasi *narodi*, dejansko pa gre za *nacije*, to je za narode, ki imajo lastno državo. Vendar se je pri enako nedoslednem poimenovanju izraza *United Nations* pri nas uveljavila besedna zveza *Združeni narodi* (ne pa: *Združene nacije*). Splošna pravna načela, ki jih priznavajo civilizirani narodi, kot pravni vir uporabljata tudi slovensko Ustavno sodišče in Vrhovno sodišče in to besedno zvezo najdemo v odločitvah obeh sodišč. Zato jo kot tako nespremenjeno uporabljamo tudi v pričujočem prispevku.

iz katerih bo ljudstvo obračunalo s svojimi sovražniki«. Čiščenje sodniških vrst se je formalno začelo z odlokom revolucionarne oblasti z dne 31. oktobra 1944 o postavitvi vseh državnih uslužbencev na razpolago. V resnici je šlo za to, da so bili vsi uslužbenci nekdanje Kraljevine Jugoslavije do nadaljnjega suspendirani oz. začasno odstavljani. Nove oblasti so v službo sprejele le tiste izmed njih, ki so se ji zdeli primerni. Minister za pravosodje dr. Jože Pokorn je takoj po prihodu v Ljubljano odredil, da morajo ustaviti delo vsa sodišča. Ministrstvo je postavilo v sodišča, notarsko in odvetniško zbornico upravitelje ali delegate in začel se je postopek likvidacije teh ustanov (Vodušek Starič, 1992b, 185, 256).

Večina sodnikov je 9. maja 1945 izgubila službo. Taka usoda je tedaj doletela med drugim tudi uglednega sodnika, znanega olimpijca Leona Štuklja. Vse preostale sodnike je nova oblast začela sistematično prevzgajati. V Sloveniji je to nalogo prevzelo Ministrstvo za pravosodje Ljudske Republike Slovenije. V ta namen je začelo z organiziranjem t. i. sektorskih konferenc. To so bile konference s predsedniki sodišč, in sicer posebej za Vrhovno in okrožna oz. okrajna sodišča. Sektorske konference so bile sprva vsak mesec, nato pa četrtletno. Poleg predstavnikov Ministrstva za pravosodje in predsednikov sodišč so sektorskim konferencam prisostvovali še javni tožilci, sekretarji partijskih celic na sodiščih in lokalni partijski sekretarji (okrajni, okrožni), običajno tudi pripadniki politične tajne policije. Iz razpoložljivih arhivskih dokumentov je razvidno, da so tovrstne sektorske konference delovale še v drugi polovici petdesetih let. Dr. Jože Goričar, pomočnik ministra za pravosodje, je tako npr. na sektorski konferenci s predsedniki okrajnih sodišč na sedežu Okrožnega sodišča v Mariboru 27. junija 1949 ugotavljal: »*Tretja osnovna naloga je vzgajanje in utrjevanje socialistične pravne zavesti. V tej zvezi se je pokazala potreba za osvojitvev marksistično-leninističnega svetovnega nazora*« (Šturm, 1995, 309).

V svoji razpravi o ozadju povojnih sodnih procesov v Sloveniji Jera Vodušek Starič ugotavlja, da je bil »namen procesov [...] ustrahovati ljudi [...]« ter navaja citat iz poročanja britanskega konzula [Leonarda Arthurja Scopesa] iz Ljubljane: »*Likvidacija vse potencialne opozicije s psevdouridničnimi metodami se nadaljuje*« (Vodušek Starič, 1992a, 152). 11. in 12. januarja 1946 je bila konferenca o sodstvu, ki jo je sklicalo Zvezno ministrstvo za pravosodje. Sodnikom so razložili naloge sodstva: »*Sodišča naj bodo bič v rokah ljudstva*« (Vodušek Starič, 1992a, 149). V svoji sklepni oceni sodnih procesov v prvem povojnem letu jih Jera Vodušek Starič opredeli kot politične (1992a, 152–153). V delu *Prevzem oblasti 1944–1946* lapidarno ugotavlja: »[P]revzem [oblasti] sam pa je temeljil na ustrahovanju ljudi, skratka začel se je revolucionarni teror« (Vodušek Starič, 1992b, 5). Na drugem mestu avtorica razkriva, da je pisarna glavnega javnega tožilca (Vita Kraigherja) prepisala prevod kazenskega zakonika Ruske SFSR v toliko izvodih, da je dobil vsak javni tožilec svojega (Vodušek Starič, 1992b, 18).¹⁴

Sodišča so, po sovjetskem vzoru, postala voljeni organ državne oblasti in popolnoma odvisna od državnega dogajanja (Čoh, 2016, 6). Na vseh sodiščih so bile organizirane partijske celice, ki so prirejele redne konference. Na partijski konferenci pravosodnih ustanov 21. februarja 1952 v Ljubljani je tedanji minister za notranje zadeve Boris Kra-

14 Glej tudi poglavji *Sodstvo: vojaški procesi in drugi postopki* (Vodušek Starič, 1992b, 266–272) in *Ostrejši ukrepi v sodstvu* (Vodušek Starič, 1992b, 407–426).

igher poudaril, da je treba »gledati na to konferenco s stališča politične vloge Partije v sodstvu [...]. Razjasniti je treba pojem neodvisnosti sodstva. Če hočemo, da je sodstvo tak steber naše države kot mora biti, potem mora biti njegova osnova to, da je neodvisno od starih tendenc, od buržoaznega sodstva«. Na isti konferenci je nastopil tudi tedanji javni tožilec LRS Mitja Ribičič z naslednjimi stališči:

Samo v naši državi je mogoče govoriti o razrednem poreklu sodišč, samo pri nas lahko jasno in odločno postavimo, da je naše sodstvo v službi delavskega razreda. Zato bi morali biti osnovni principi v tem, da se sodišča dnevno povezujejo z našimi političnimi forumi [...]. Partijske organizacije morajo skrbeti za to, da se doseže čimbolj ažurno in efektivno kaznovanje. Dejstvo je, da če ne udarimo krepko po tistih področjih, kjer se sovražnik pojavlja, se pojavlja vse polno drugih takih in podobnih primerov (Ferjančič, Šturm, 1998, 191, 195).

Zaključno besedo k delu konference je podal sekretar osnovne partijske organizacije pri Vrhovnem sodišču LRS Lojze Piškur:

Današnja konferenca je ugotovila važno okolnost, da se mora Partija zelo brigati za to, kakšno je delo sodišč, kako sodišče vodi borbo za socializem in da ne more biti partijski organizaciji še manj pa članom Partije vseeno, kako se sprova linija Partije v tako važni ustanovi kot so ljudska sodišča.

Pribiti je treba, da mora biti sodstvo steber borbe za socializem. To dovolj jasno nalaga linijo in metode dela članom Partije v teh partijskih organizacijah. Če se bodo naše partijske organizacije zavedale, da mora biti sodstvo steber borbe za socializem in tudi tako usmerjale svoje delo, potem bo mogoče vplivati na delo naših sodišč v vseh smereh, tako v pogledu kazenskega, kakor tudi v pogledu civilnega sodstva.

Glede metod dela naših partijskih organizacij bi bilo težko postaviti nekakšne kalupe po katerih naj bi iste razvijale svoje delo. Današnja razprava je dala obilo gradiva v tej smeri, da partijske organizacije s predpostavko, da naj bo sodstvo popolnoma zanesljiva opora naši borbi za socializem, da je funkcija sodnika izrazito politična funkcija [podčrtano v originalu], iščejo metode svojega dela na podlagi teh ugotovitev. S tem v zvezi je tudi vprašanje neodvisnosti sodišč. Gotovo je, da del partijske organizacije ne more v kakršni koli smeri ogroziti neodvisnost sodišč, če bo ta zasledovala, ali sodišče izvaja osnovno nalogo, ki mu je postavljena: Borbo proti razrednemu sovražniku [podčrtano v originalu] (Ferjančič, Šturm, 1998, 197, 198).

NAČINI PODREJANJA SODSTVA: DIREKTIVE SODNIKOM IN NJIHOVA IDEOLOŠKO-POLITIČNA PREVZGOJA

Strokovno in politično vplivanje na sodni kader je bila ena izmed temeljnih nalog Ministrstva za pravosodje LRS v času ljudske demokracije, pri čemer je bil poudarek na političnem oz. ideološkem vplivu. Zapisnik s konference Ministrstva za pravosodje s predsedniki Okrožnih sodišč z dne 10. decembra 1947 navaja na 3. strani uvodno besedo

pomočnika ministra dr. Helija Modica: »Sodišča morajo postati borbeni organ ljudske oblasti. Na naših sodiščih je treba z naprednimi delovnimi metodami vzgojiti nove ljudi, nov kader socialističnih juristov« (Šturm, 1995, 222). Sodnik je moral biti torej tudi politični delavec. Strokovne ocene o kvaliteti sodnikov je Ministrstvo za pravosodje oblikovalo na podlagi sodnih spisov, mnenja predsednika sodišča in mnenja predsednika nadrejenega sodišča, medtem ko so podatke za oceno o političnih kvalitetah posameznih sodnikov zbirali na pristojnem okrajnem komiteju KPS. Glede ugotavljanja političnih in strokovnih kvalifikacij vsega sodnega kadra je bilo ministrstvo v stalni zvezi z odsekom za kadre CK KPS¹⁵ (Šturm, 1995, 40).

Poleg direktiv sodnikom in njihove prevzgoje je povojna komunistična oblast uporabljala tudi druge načine za sistematsko podreditev sodstva. Sodnike so volili tedanji ljudski odbori. Veljalo je načelo, da je v ljudskem odboru »združena ne samo zakonodajna in izvršilna funkcija državne oblasti, ampak tudi pravosodna, ki pa jo ljudski odbori opravljajo po svojem izvoljenem sodišču«.¹⁶ »Sodišč namreč ni mogoče ločiti od drugih državnih organov glede njihove splošne dejavnosti, ki je usmerjena v varstvo koristi delovnega ljudstva, ker skupna delavnost in skupne naloge vseh državnih organov izhajajo iz enotnosti oblasti«¹⁷ (Šturm, 1995, 411).

Sodišča so morala o svojem delu redno poročati tudi okrajnim ljudskim odborom. Predsednik Okrožnega sodišča v Gorici Boris Sartori je na zasedanju Okrajnega ljudskega odbora 29. julija 1950 vlogo, ki jo je imela pravosodna veja oblasti v obdobju ljudske demokracije, obrazložil takole:

Pravosodna funkcija kot del enotne ljudske oblasti je zelo pomembna v prehodni dobi iz kapitalizma v socializem, to je v dobi diktature proletariata, ko je naperjena ost sile državne oblasti proti tistim elementom, ki skušajo preprečiti ali ovirati naš razvoj v socializem. Sodišča so tudi eden od organov ljudske oblasti, ki zadajajo udarce po liniji kazenskega sodstva izkoriščevalskim elementom in škodljivcem vseh vrst, obenem pa ščitijo poštene delovne državljane, da lahko delajo nemoteno. Zato je važno, kako izvajajo sodišča kaznovalno politiko, ki ima namen, da vpliva poboljševalno na storilce kaznivih dejanj, obenem pa odvrača druge državljane od kaznivih dejanj. Zato je pravilna kaznovalna politika močno orožje v rokah delovnega ljudstva, ki služi tudi prevzgoji ljudskih množic (Šturm, 1995, 460).¹⁸

Iz prikazanega mnenja lahko razberemo močan »očističevalni« značaj takratnega kazenskega sodstva, ki naj bi bilo po trditvah predsednika Okrajnega sodišča v Celju tudi »učinkovito sredstvo za omejevanje delovanja ljudskih škodljivcev oz. za njihovo uničenje«¹⁹ (Šturm, 1995, 417).

15 Pojasnila k poročilu za tretje tromesečje, Ministrstvo za pravosodje LRS, 24. november 1947, 2.

16 Poročilo Okrajnega sodišča v Postojni z dne 17. februarja 1950, 1.

17 Poročilo Okrajnega sodišča v Trbovljah Ljudskemu odboru v Trbovljah za čas od 1. januarja 1950 do 31. maja 1950, 1.

18 Polletno poročilo Okrožnega sodišča Gorica, 29. julij 1950, 1.

19 Poročilo Okrajnega sodišča v Celju, 19. junij 1950, 1.

Pomembno vlogo v povojnem času, vse do leta 1951, so imeli sodniki laiki. Zakon o ureditvi ljudskih sodišč iz leta 1945 je predvideval, da sodniško funkcijo lahko opravljajo tudi osebe brez kakršnekoli izobrazbe. V letih 1945 in 1946 je bil temeljni cilj tedanje slovenske oblasti, da pridejo kot sodniki nepravniki na slovensko sodišče partiji zveste osebe. Komunistična oblast ni čutila potrebe po pravnih strokovnjakih, ampak potrebo po »političnih aktivistih pri sodiščih, kar so sodniki nepravniki od prvega časa dejansko bili«²⁰ (Ferjančič, Šturm, 1998, 16–18).

Oglejmo si nekaj primerov sodnikov laikov. Potem, ko so v letu 1945 zaradi premilega sojenja v Ljubljani odpoklicali štiri sodnike, so na predlog člana mestne skupščine Leopolda Kreseta, krojača iz Ljubljane, izvolili naslednje sodnike laike: študent Gregor Zalar je postal sodnik okrajnega sodišča, novi sodniki okrožnega sodišča pa Ivan Racek (delavec), Ludvik Slosar (mizar), Ludvik Jezeršek (uradnik), Ivan Puc (krojač) in Alojz Bukovec (kapetan JA). Zamenjali so tudi 25 sodnikov prisodnikov in izvolili 24 novih s prej preverjenimi karakteristikami.

Inštitucija sodnikov laikov se je zaradi čiščenja v sodstvu in na pobudo CK KPS s časom še okrepila, ker je primanjkovalo politično ustreznih strokovnjakov. Predsedstvo SNOS je okrepilo tudi Vrhovno sodišče Slovenije in mu 18. decembra 1945 dodalo še novega podpredsednika, dr. Helija Modica, in člane Jožeta Dolinška, pravnika iz Trbovelj, Antona Dolinška, delavca iz Ljubljane, Ančko Hafner, delavko iz Kranja, dr. Frana Novaka, zdravnika, in Toneta Hafnerja, kmeta iz Ljubljane. Javni tožilec Stante pa je konec januarja 1946 poročal, da so se razmere v sodstvu izboljšale zaradi učinkov množičnih akcij, propagande dnevnega tiska in odstavitve sodnikov (Vodušek Starič, 1992b, 414).

V prvem tromesečju leta 1947 je delež sodnikov nepravnikov na slovenskih sodiščih znašal 17 % (31 od 186 sodnikov). Iz tedanjih poročil je razvidno, da so ti sodniki nepravilno uporabljali predpise in izrekli kazni, ki jih zakon ni poznal, ali pa odmerjali v nasprotju z zakonom prekomerne kazni.

Pravosodje je ostalo ves čas podrejeno komunističnim oblastem. Obvezujoči kriterij *družbenopolitične primernosti*, ki je zajemal praktično vse organizirane oblike dejavnosti v družbi in omogočal privilegiranje ali diskriminacijo glede na svetovno nazorsko oz. politično prepričanje, je bil v tedanjem totalitarnem sistemu ključen in nepogrešljiv instrument represije za ohranjanje oblasti monopolne politične partije. Pri postopkih odločanja o dostopnosti do delovnih mest in do javnih položajev je bil obvezen tudi za izvolitev in reelekcijo sodnikov in javnih tožilcev in za njihovo predčasno razrešitev. Veljal je do 18. marca 1990. V širšem zgodovinskem kontekstu je do njegove ukinitve prišlo šele pol leta po padcu berlinskega zidu. Ta ureditev je pomenila *delno direktno, delno zakrito obliko permanentnega ogrožanja človekovih pravic* (OdlUS IV, 54. § 9).

RAZSEŽNOSTI REVOLUCIONARNE KAZENSKRE REPRESIJE PO LETU 1945

Najbolj značilne oblike poveljne represije so bile poleg množičnih protipravnih odzemov življenja, ki jih v tem prispevku obravnavamo le bežno, naslednje: ustanavljanje

20 Pregledno poročilo o delu Ministrstva za pravosodje v letu 1947 z dne 12. marca 1948, 8.

koncentracijskih taborišč, ustanavljanje taborišč za prisilno delo, odvzem svobode in premoženja, montirani sodni procesi in politični procesi proti podjetnikom, kmetom, cerkvi in duhovnikom. Množično so politični sodni procesi potekali od konca vojne 1945 vse do začetka petdesetih let (Mikola, 2008, 162–163 in sl.; Mikola, 2012, 235 in sl.; Vodušek Starič, 1992a, 152–153).

Za opredelitev sodnih procesov kot političnih procesov in posledično za opredelitev oseb, ki jim je bila s sodnim ali upravnim oblastvenim aktom (ali celo brez pisnega oblastvenega akta) odvzeta svoboda, kot političnih zapornikov se na tem mestu opiramo na pravni in na historični analitični uvid.

Pozitivnopravni kriterij najdemo v Zakonu o popravi krivic, ki v 1. in 2. členu opredeljuje kot bivše politične zapornike vse osebe, ki so bile v času od 15. 5. 1945 do 2. 7. 1990 na ozemlju sedanje Republike Slovenije neopravičeno in v nasprotju z načeli in pravili pravne države, zaradi razrednih, političnih ali ideoloških razlogov, obsojene v sodnem ali upravnokazenskem postopku na kazen odvzema prostosti ali jim je bila prostost odvzeta v teku teh postopkov, če je bil zakon zlorabljen na zgoraj opisani način.

Historično analitični kriterij uporablja Jerca Vodušek Starič po raziskavi ozadja pojavnih sodnih procesov. Kot politične jih opredeli iz več razlogov:

ker so politične nasprotnike obravnavali kot „ljudske“ sovražnike, ker je eno glavnih kaznivih dejanj bilo nasprotovanje novi oblasti, ker je podlaga za procese bila politična in ne strokovna odločitev, ker so za preiskovanje takih zadev ustanovili posebno vojaško obveščevalno (in politično) policijo, ker so zahtevali, da se pravna določila podredijo politični liniji in nenazadnje, ker je večina postopkov tekla pred izrednimi sodišči in po hitrem postopku. Glavni motiv je bil revolucionaren – poddržaviti privatno lastnino – ne pa selekcionirano kaznovati vojne zločince. Zato v večini primerov ni mogoče dobro videti, kaj so obtoženi v resnici zakrivali. Če bi bilo drugače, bi sodišča morala le upoštevala dognanja, kot so bila tista slovenske komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomočnikov, pa jih niso. To dokazuje tudi dejstvo, da je komisija delala popolnoma izven teh postopkov (in postopkov z domobranci, ki so jih Britanci maja 1945 na Koroškem izročili jugoslovanski vojski) in zbirala gradivo o ljudeh, ki so bili že obsojeni ali mrtvi (Vodušek Starič, 1992a, 152–153).

Opravičilo za izredna sodišča in hitre postopke bi mogoče še našli v izrednih razmerah, saj so takoj po vojni vladale tudi drugod po Evropi. Toda v našem primeru gre za dve bistveni razliki. Sistem, ki so ga bili postavili v zadnjem letu vojne, ni bil začasen (izreden), ampak je bil temelj pravne ureditve bodoče države FLRJ; zavestno so gradili prav takšnega. Povrh tega, pa so namenoma podaljševali izredne razmere in odsotnost pravnih norm tudi v čas po volitvah v ustavodajno skupščino in se jih posluževali še vrsto let kasneje (Vodušek Starič, 1992a, 153).²¹

21 Jugoslovanska partija je v obdobju 1945–1953 oblast osredotočila v vladi, ki je bila personalno zlita z vrhom komunistične partije. Zato ni presenetljivo, da so se poslanci v skupščini zbrali le dvakrat letno. Zakonodajno funkcijo je dejansko prevzemala vlada, ki je vsa življenjska razmerja urejala z uredbami z zakonsko močjo.

Posebno klavno obeležje povojnega obdobja pomeni izjemno visoko število žensk, ki jim je bila odvzeta osebna svoboda in so se nahajale v različnih zaporih, ki jih je takratna oblast ponekod imenovala kazensko poboljševalni domovi ali delovna taborišča. Za primerjavo navajamo, da je v zaporih običajno do 5 % žensk, če se ta odstotek znatno zviša, pride v mednarodnem okolju do alarma.

V kazensko poboljševalnih ustanovah na območju Slovenije, to so bili kazensko poboljševalni domovi ter okrožni in okrajni zapori, je bilo konec leta 1947 3.213 moških in 531 žensk. V letu 1948 se je to število povečalo na 8.683 moških in 1.861 žensk. K temu številu je potrebno prišteti še osebe v priporu, ti. preiskovanci, v letu 1948 je teh bilo 5.353 moških in 1.359 žensk. Po teh podatkih je skupno število oseb, ki jim je bila v letu 1948 odvzeta prostost, znašalo 17.256 oseb, od tega 14.036 moških (81,34 %) in 3.220 žensk (18,66 %) (Šturm, 2014, 226, 227; Jambrek, 2014, 237–244; ARS, AS 1267, t.e. 13, a.e. 619).

V letu 1949 je bilo v priporu 1.094 moških in 294 žensk. V istem letu je bilo na prestajanju sodne kazni poboljševalnega dela 729 moških in 246 žensk. Na prestajanju upravne kazni poboljševalnega dela je bilo 391 moških in 85 žensk. Na prestajanju upravne kazni odvzema prostosti je bilo 162 moških in 17 žensk. Po teh delnih podatkih je skupno število oseb, ki jim je bila v letu 1949 odvzeta prostost, znašalo 3.018 oseb, od tega 2.376 moških (78,72 %) in 642 žensk (21,27 %). V tem letu je prišlo tudi do novih t. i. delovnih skupin za prestajanje kazni družbeno koristnega dela, ki v tem številu zaprtih oseb niso vključene. To je bilo tudi znano žensko delovno taborišče Ferdreng. V letu 1950 je bilo oseb v priporu 995 moških in 252 žensk. V istem letu je bilo na prestajanju sodne kazni poboljševalnega dela 353 moških in 91 žensk. Na prestajanju upravne kazni poboljševalnega dela je bilo 239 moških in 46 žensk. Na prestajanju upravne kazni odvzema prostosti je bilo 71 moških in 13 žensk. Po teh delnih podatkih je skupno število oseb, ki jim je bila v letu 1950 odvzeta prostost, znašalo 2.120 oseb, od tega 1.658 moških (78,20 %) in 462 žensk (21,80 %) (več v Jambrek, 2014 in Mikola, 2006).

Sodno politiko je usmerjalo slovensko javno tožilstvo. Sodišča so izrekala visoke kazni, postopki so bili kratki in izjemno hitri. Partijski veljak Kardelj je 4. decembra 1945 izrekel več pripomb na račun slovenskega sodstva, kajti »sodišča morajo soditi, kakor hoče partija. Na sodišču mora biti Ozna« (Vodušek Starič, 1992b, 257; Gabrič, 2005b, 861; Čoh, 2008, 64–65).

Za ponazoritev tega, kako daleč je segal vpliv tedanje komunistične tajne policije Ozne oz. kasneje Udbe, je zlasti za pravnike zanimiv primer o volitvah novega odbora tedanje slovenske odvetniške zbornice leta 1947. Udba je proti predlogu tedanjega predsednika zbornice postavila lasten predlog kandidatne liste. Kandidatno listo sta uskladila tedanji načelnik II. oddelka Udbe podpolkovnik Mitja Ribičič in tedanji pomočnik Ministrstva za pravosodje in donedavni sodnik Vrhovnega sodišča dr. Heli Modic. Ob tem sta se

Število teh uredb in njihov vsebinski obseg je dobil ogromne razsežnosti. Vlada je v letih 1946–1950 sprejela 345 uredb z zakonsko močjo. V letih 1950–1953 so bile take uredbe 104. Ustavni zakon iz leta 1953 takšnih uredb z zakonsko močjo ni več dopuščal, vendar jih je vlada v letu 1953 sprejela še 80, v letu 1954 več kot 40, v naslednjih letih pa več kot 20 v vsakem letu (Šturm, 2005, 111).

še dogovorila, komu ostane dovoljenje za opravljanje odvetniškega poklica ter koga je potrebno izključiti iz odvetniške zbornice. Udba je pozorno spremljala delo vseh odvetnikov, nekatere je predlagala za »vrbovko« z zanimivimi obrazložitvami, ki so govorile o »možnosti za vrbovko na podlagi obremenilnega materiala, ki zadostuje, da mu odvzameo advokaturu« ali »naj mu ostane advokatura, dokler ne zberemo zanj materiala za aretacijo«. (Vodušek Starič, 1996, 109). Udba si je priskrbelo tudi stenograme sodnih postopkov, na katerih so odvetniki nastopali kot branilci. Že takoj po vojni so črtali okoli 20 odvetnikov zaradi »protinarodnega in protidržavnega« delovanja med okupacijo. Na sodišču so smeli nastopati samo odvetniki, ki so bili na seznamu Ministrstva za pravosodje LRS. Po mnenju Vodušek Starič je tovrstni nadzor nad javnim in zasebnim življenjem verjetno najboljše služil ohranjanju povojne oblasti. Zaupniška mreža tajne policije je leta 1949 štela kar 33.000 sodelavcev. Na ta način se je tudi po vojni, v odsotnosti okupatorja, nadaljevala državljanska vojna (Vodušek Starič, 1996, 109–110; primerjaj tudi Jeraj, Melik, 2015, 144 in Griesser-Pečar, 2016, 95).

Za razumevanje vloge slovenske Ozne oz. Udbe je pomenljivo novejše pričevanje sodobnika Zdenka Roterja, partizana in po vojni zaposlenega v tej službi, da so njeni člani (vojaki in častniki) sodelovali v »likvidacijski« skupini za izvajanje množičnih pobojev v letih 1945 in 1946 po koncu vojne (Roter, 2017, 83–84). To skupino eksekutorjev je določil in vanjo izbral ljudi neposredno sam načelnik Ozne generalmajor Ivan Maček, kakor navaja Roter, *po svojem kriteriju in ključu: popolna lojalnost do njegovih navodil in zahtev* (Roter, 2017, 85). Častniki slovenske Udbe so bili v vodstvu ubijalske skupine, ki so jo sicer sestavljali spet izbrani častniki rednih vojaških enot različnih narodnosti (Roter, 2017, 83–84).

Vrhovno sodišče v sodbi z dne 23. 5. 2002 ugotavlja, da je v obravnavanem primeru

šlo za objavo arhivskega oz. zgodovinskega gradiva, to je nečesa, kar dejansko (resnično) obstaja ne glede na resničnost vsebine samega teksta. Omenjeno interno poročilo je zgodovinski dokument, ki je nastal v nekdanji jugoslovanski tajni policiji, znani pod imenom Udba. Danes je znano, da se je ta služba ukvarjala ne le z obveščevalnimi nalogami, ampak je tudi sama organizirala razne kriminalne aktivnosti, jih načrtno izživala, pa tudi konstruirala obstoj kaznivih dejanj in odgovornosti zanje. V ta namen je tudi falzificirala, fabricirala ali podtikala obremenilne dokaze. Žrtve takšne aktivnosti, praviloma politični nasprotniki ali drugače misleči v obdobju takratnega režima praviloma niso imeli možnosti razkritja konstruktov Udbe in rehabilitacije (Vrhovno sodišče, I Ips 187/98 z dne 23. 5. 2002).

Manj znana je povojna upravna kazenska represija. Iz dosedanjega prikaza je razviden tedanji povojni čas revolucionarnega nasilja in strahovlade, ki ga je partija potrebovala za osvojitve svoje oblasti in za njeno utrditev. Zaradi pritiskov iz mednarodnih krogov je že tedaj nekatere najbolj očitne kršitve začela spreminjati v manj vidne in zakrite posredne oblike ogrožanja človekovih pravic. Tako so npr. tedanje oblasti namesto kazenskih sodb z odvzemom prostosti začele uporabljati upravne ukrepe zlasti »napotitev na družbeno koristno delo« ali »začasno določitev prebivališča«. Izrekli so jih upravni organi politič-

nim nasprotnikom, ki so jih pošiljali v taborišča, druge sumljive ali »škodljive« osebe pa v oddaljene kraje na podeželje. V velikem številu je prihajalo tudi do nasilnih preselitev ljudi (Mikola, 2012, 178–192).

Kako globoko je bilo pri partijskih oblastnikih zasidrano prepričanje o legitimnosti upravne represije, prepričljivo ponazarja zamisel partijskega veljaka Edvarda Kardelja, da bi Jugoslavija kot svoj prispevek k osnutku Deklaracije človekovih pravic OZN predlagala zapis pravice (!) države, da proti svojim državljanom izvaja ukrepe upravne represije z napotitvijo v koncentracijska taborišča za nedoločen čas. Tako Jože Pirjevec navaja:

Slovenski ideolog je šel celo tako daleč, da je kot zunanji minister predlagal, naj bi jugoslovanska delegacija pri Združenih narodih vnesla v Deklaracijo človekovih pravic, ki je bila takrat v razpravi, amandma z naslednjo vsebino: »V primeru nuje ima vsaka država pravico, da v interesu miru in reda odvzame z upravnim postopkom za nedoločen čas svobodo vsem državljanom, ki na pobudo kake tuje sile grozijo njeni neodvisnosti«. Na srečo je bil Aleš Bebler, predstavnik Jugoslavije v OZN, toliko priseben in pogumen, da je ta predlog zavrnil (Pirjevec, 2011, 276; primerjaj o isti stvari tudi: Dedijer, 1984, 464 in Simoniti, 2015, 180).

Pravica pošiljati ljudi na prisilno delo brez sklepa sodišča je bila ena najpomembnejših pristojnosti organov za notranje zadeve. Navodilo o tem je že februarja 1945 izdal Kardelj, že med vojno pa je to določal Odlok Predsedstva SNOS o izgonu. Tedaj so začela nastajati tudi prva kazenska taborišča na podlagi Pravilnika o ureditvi kazenskih taborišč. Vanje so pošiljali »osumljence na temelju odločb upravnih in vojaških oblasti in obsojence obsojene na prisilno in težko prisilno delo« (Vodušek Starič, 1992b, 194).

Kasneje je Osnovni zakon o prekrških (Ur. l. FLRJ, št. 789-107/47) omogočal nasilno preselitev z določitvijo kraja prebivališča. Osebe so bile napotene na prisilno t. i. »družbeno koristno« delo, kot kazen je bil določen izgon iz prebivališča. V Sloveniji je bil na podlagi zveznega zakona sprejet republiški Zakon o prekrških zoper javni red in mir z dne 11. maja 1949 (Ur. l. LRS, št. 16/49). Poseben pravilnik z dne 27. junija 1950 je določal obmejni pas (Ur. l. FLRJ, št. 43/50).

Ti predpisi so bili podlaga za takojšnjo nasilno deportacijo številnih oseb ali celotnih družin. Nasilno preseljevanje oseb in družin so omogočali tudi stanovanjski predpisi. Pri tem so bili ljudje povsem nemočni in brez vsake pravne zaščite prepuščeni na milost in nemilost samovolji oblastne partijske nomenklature. Odločitve organov za notranje zadeve, organov za prekrške in vseh drugih upravnih organov, vključno z odločitvami izvršilnih odborov ljudskih odborov, ki so na lokalni ravni odločali takorekoč o vsem pomembnem za življenje ljudi, niso bile podvržene sodnemu nadzoru vse do uvedbe upravnega spora, do katerega je prišlo po letu 1952. Zakon kraljevine Jugoslavije o upravnem postopku iz leta 1930, ki je določal bistvene kavtele za varstvo pravic v razmerju med posameznikom in državnimi organi, ni bil več v veljavi in ljudje so bili pred upravnimi organi brez pravne zaščite podvrženi njihovi samovolji. Predpisi o upravnem postopku za upravno pravno delovanje državnih upravnih organov so se začeli uporabljati šele po letu 1957, ko je bil

po dolgotrajnem in vztrajnem prizadevanju in skupnem nastopu takratnih profesorjev Pravnih fakultet iz Ljubljane, Zagreba in Beograda sprejet Zakon o splošnem upravnem postopku. Ilustrativno je pričevanje Maksa Šnuderla, da pred tem

okoliščine niso bile dozorele za ureditev tega vprašanja, ker niso bile določene pristojnosti in način delovanja upravnih organov, da je revolucionarna potreba terjala tudi arbitrarno reševanje zadev in da je bila uprava v rokah laikov, ki bi s predpisi o upravnem postopku ne vedeli in ne znali, kaj početi (Šnuderl, 1957, 7).

Po sodbah vojaških sodišč je bilo usmrčenih 131 oseb in po sodbah civilnih sodišč je bilo usmrčenih 134 oseb; skupno je bilo po sodbah sodišč v Sloveniji v letih 1945–1952 usmrčenih 265 oseb. V sodnih postopkih pred vojaškimi sodišči in pred sodišči narodne časti niso bile upoštevane zahteve pravne države. Postopki pred sodišči narodne časti so morali biti dokončani kar se da hitro, mariborsko sodišče je začelo in končalo 30 do 40 zadev dnevno (Tominšek Čehulič, 2014, 290–321; Gabrič, 2005a, 836; Čoh, 2008, 62). Do protipravnega odvzema življenja brez sodnega postopka je po vojni v letu 1945 prišlo v 13.842 primerih, skupno število oseb, ki so poleg njih tedaj izgubile življenje v sodnih postopkih ter v zaporih, taboriščih in med transporti pa se je povzpelo na 15.089 (Deželak Barič, 2013, 80), to je več kot odstotek tedanjih 1.400.000 prebivalcev v Sloveniji. V primerjavi s podobnimi med- in povojnimi poboji v Franciji s 40.000.000 prebivalcev ali Italiji s 45.000.000 prebivalcev, v katerih je življenje v Franciji izgubilo okoli 10.000, v Italiji pa 15.000 ljudi, v obeh državah večinoma pod vodstvom komunistov, je število v Sloveniji nesorazmerno visoko – kar 44 krat višje kot v Franciji in 32 krat višje kot v Italiji. Podobna razmerja bi lahko našli tudi v primerjavi z drugimi evropskimi državami (glej več o tem Mlakar, 2013, 26 in sl.).

Pred vojaškimi sodišči je bilo obsojenih najmanj 7.000 oseb, pred sodišči narodne časti najmanj 3.000 oseb, pred okrajnimi in okrožnimi in drugimi civilnimi sodišči najmanj 6.000 oseb. Število vseh politično sodno obsojenih oseb od 1945 do 1990 je vsekakor nad 16.000 oseb. K temu številu je treba prišteti še najmanj 8.000 oseb, ki so bile podvržene kazenski represiji upravnih organov za notranje zadeve. Skupno število obsojenih političnih zapornikov znaša okoli 25.000 oseb (Mikola, 2012, 323, 328, 330).

Poleg obsojenih političnih zapornikov je treba k osebami, ki jim je bila odvzeta prostost, prišteti še preiskovance. Ti so bili v priporu v trajanju od enega do treh mesecev, nato pa izpuščeni, ker do sojenja ni prišlo. Teh je bilo leta 1948 1.892 moških in 441 žensk, leta 1949 952 moških in 229 žensk, leta 1950 962 moških in 222 žensk, v letih 1948–1950 skupaj 4.698 oseb (Jambrek, 2014, 237–244; ARS, AS 1267, t.e. 13, a.e. 619). Ocenjujemo, da jih je bilo najmanj toliko tudi v letih 1945–1947. Po zadržani oceni bi znašalo število oseb, ki jim je bila odvzeta prostost med preiskavo, najmanj 10.000 oseb. Končno število političnih zapornikov po tem izračunu bi bilo nad 35.000 oseb.

Bolj dokončen odgovor bi bilo mogoče dobiti po raziskavi, kjer bi bilo potrebno pregledati vse obstoječe arhivsko gradivo, zlasti tudi povojne zaporne knjige Ozne. Preliminarno analizo in pregled števila preiskovancev je v letu 2015 opravil Milko Mikola, ki je prišel celo do možnega skupnega števila okoli 62.000 oseb, ki jim je bila v obdobju 1941–1951 iz političnih razlogov odvzeta osebna svoboda (Mikola, 2016, 126).

STALIŠČA USTAVNEGA SODIŠČA DO POVOJNE KAZENSKRE REPRESIJE IN NJENE ZLORABE V POLITIČNE NAMENE

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. junija 1991 v svoji preambuli ugotavlja, da nekdanja Socialistična Federativna Republika Jugoslavija ni delovala kot pravno urejena država in da so se v njej hudo kršile človekove pravice (TUL, 1991, Preambula). Ob upoštevanju tega historičnega dejstva in izhajajoč iz svojega temeljnega poslanstva postavlja preambula Ustave na prvo mesto svobodno demokratično ustavno ureditev, ki zagotavlja temeljne človekove pravice in svoboščine. V ospredje postavlja človekovo dostojanstvo in njegovo duhovno, politično in gospodarsko svobodo (Ustava RS, 1991, Preambula).

Prikazana meta ustavna vrednostna premisa pomeni temelj za presojo Ustavnega sodišča. O prvem kaznovalnopravnem predpisu z zakonsko močjo, to je o Uredbi o vojaških sodiščih iz leta 1944 Ustavno sodišče po opravljeni analizi Uredbe o vojaških sodiščih (OdlUS III, 33, B-I, § 4–6 in § 8–22), analizi predhodnih predpisov in navodil Glavnega štaba NOB in Partizanskih odredov Jugoslavije ter drugih izvirnih tedanjih historičnih dokumentov (OdlUS III, 33, B-I, § 7) v svoji odločitvi dne 1. aprila 1994 ugotavlja, da so tedanji predpisi oblasti omogočali zlorabo kazenske represije v politične namene (OdlUS III, 33, B-III, § 5). V izreku je Ustavno sodišče določilo:

V nasprotju z Ustavo so vsi tisti elementi določb Uredbe o vojaških sodiščih z dne 24/5-1944, ki so bili že v času nastanka in uporabe uredbe v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, in so tudi v nasprotju z ustavo Republike Slovenije, zlasti:

a) vsi tisti elementi določb, ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih bili uporabljeni kot gola inkriminacija statusa in se niso nanašali na določno opredeljena dejanja obtožencev;

b) vsi tisti elementi določb, ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih zaradi svoje premajhne določnosti predstavljali podlago za samovoljo takratnih sodišč;

c) vsi tisti elementi določb, ki so omogočili sojenje za dejanja, storjena pred uveljavitvijo uredbe, pa ta niso bila kazniva po splošnih, od civiliziranih narodov priznanih pravnih načelih.

Veljavna zakonska ureditev kazenskega postopka je v nasprotju z Ustavo, ker ne omogoča odprave vseh, v procesnem in vsebinskem pogledu krivičnih odločb, izdanih na podlagi predpisov revolucionarne medvojne in povojne oblasti, in odprave posledic teh odločb z izrednimi pravnimi sredstvi (OdlUS III, 33, izrek).

Identičen pristop je Ustavno sodišče uporabilo pri ustavni presoji drugih podobnih povojnih revolucionarnih kazenskih zakonov. Tako je prepovedalo uporabo Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže iz leta 1945 (OdlUS V, 31). Obrazložitev te odločbe navaja tudi nekatere najhujše primere takratnih kazenskih postopkov po tem zakonu. Ta zakon se je uporabljal še dolgo po njegovi izdaji kot sredstvo razrednega boja za odstranjevanje razrednih sovražnikov.

Pri ustavni presoji Zakona o konfiskaciji premoženja in izvrševanju konfiskacije iz leta 1945 je Ustavno sodišče povsem prepovedalo uporabo odločbe 28. člena tega zakona. Ta določba ni bila v skladu s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih že v času njene uveljavitve priznavali civilizirani narodi, niti s tedanjimi ustavnimi načeli, če je omogočala, da so bile na njeni podlagi brez pravnomočne kazenske sodbe posamezne osebe proglašene za vojne zločince ali narodne sovražnike. Njena uporaba v današnjih sodnih postopkih bi bila v neskladju z Ustavo (OdlUS VII, 47).

Iz istih razlogov je Ustavno sodišče prepovedalo uporabo Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast iz leta 1945, če so te določbe zaradi svoje nedoločenosti predstavljale podlago za arbitrarno uporabo zakona, kar je bil tedaj vsesplošen pojav (OdlUS VII, 176).

Po oceni povojnih kazenskih predpisov je pomembna tudi ocena povojnega komunističnega sodstva. Ustavno sodišče ugotavlja,

da novejše pravne in zgodovinske raziskave primarnih virov iz zgodovinskih arhivov izkazujejo, da tedanja sodišča niso bila samostojna, neodvisna in nepristranska oblast. Bila so orodje za izvajanje revolucije, bič v rokah ljudstva, učinkovito sredstvo za uničenje ljudskih škodljivcev, borbeni organ za preganjanje razrednega sovražnika, podrejena upravnemu aparatu in monopolni komunistični partiji, [...] orodje v rokah komunistične partije za sistematičen odvzem lastnine v skladu z njenim revolucionarnim programom (OdlUS V, 174, § 29).

Ob presoji določb in postopkov po Zakonu o kaznivih dejanjih zoper narod in državo (ZKND) iz leta 1945 Ustavno sodišče ugotavlja:

Na podlagi določb ZKND je prišlo v času njegove veljavnosti do številnih zlorab prava v kazenskih postopkih. O tem se je mogoče prepričati tako iz podatkov kazenskih spisov in kazenskih sodb tistega časa, kakor tudi iz že narejenih zgodovinskih študij obdobja, v katerem se je uporabljal ZKND. Iz njih je mogoče nedvomno skleniti, da so se na podlagi določb ZKND odvijali številni politični procesi proti industrijem in trgovcem, katerih namen je bil zapleniti njihovo premoženje, pa tudi večje število procesov proti duhovnikom in redovnikom, proti informbirojcem ter procesi, v katerih se je preganjalo verbalno kritiziranje oblasti. Posebno skupino političnih procesov pa nedvomno predstavljajo tako imenovani dachavski procesi – stalinistični kazenski postopki na slovenskem ozemlju (OdlUS VII, 195, § 20).

V svoji novejši odločitvi Ustavno sodišče povzema svoje prejšnje odločitve in ugotavlja v § 15:

Zgodovinska dejstva, zabeležena v številnih dokumentih, listinah in strokovnih zgodovinskih delih, pričajo tudi o izvensodnih povojnih pobojih, političnih kazenskih procesih, eksekucijah prebežnikov na državni meji ter o zlorabah oblasti za ohranjanje enostrankarskega sistema in preprečevanje demokracije (U-I-109/10 z dne 26. 9. 2011).

Obširnejši vsebinski in analitični prikaz odločitev Ustavnega sodišča je v strokovni pravni literaturi.

REHABILITACIJA ŽRTEV REVOLUCIONARNEGA KAZENSKEGA PRAVA IN POPRAVA POVOJNIH KRIVIC

Odločitve Ustavnega sodišča v zadevah OdlUS V, 31, OdlUS VII, 47 in OdlUS VII, 176 predstavljajo, poleg že omenjene odločitve OdlUS III, 33, pravno podlago za zahtevo po spremembi pravnomočne obsodilne sodbe. V zadevi OdlUS V, 31, je Ustavno sodišče odločilo, da se v Republiki Sloveniji ne uporabljajo določbe Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (Ur. l. DFJ, št. 26/45 in Ur. l. FLRJ, št. 56/46), ki so bile, in če so bile, že v času nastanka in uporabe navedenega zakona, v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ter v nasprotju z Ustavo. V zadevi OdlUS VII, 47 je odločilo, da določba 28. člena Zakona o konfiskaciji (Ur. l. DFJ, št. 40/45) ni bila v skladu s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih v času njene uveljavitve priznavali civilizirani narodi, niti s tedanjimi ustavnimi načeli, če je omogočala, da so bile na njeni podlagi brez pravnomočne kazenske sodbe posamezne osebe proglašene za vojne zločince ali narodne sovražnike, ter da bi bila njena uporaba v današnjih sodnih postopkih v neskladju z Ustavo. V zadevi OdlUS VII, 176 je odločilo, da je iz enakih razlogov uporaba določb Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast (Ur. l. SNOS in NVS, št. 7/45) v neskladju z Ustavo, če so te določbe zaradi svoje nedoločenosti predstavljale podlago za arbitrarno uporabo zakona. V drugih primerih je za rehabilitacije možna vložitev izrednih pravnih sredstev na podlagi Zakona o kazenskem postopku, to je zahteva za varstvo zakonitosti, o kateri odloča Vrhovno sodišče in zahteva za obnovo postopka, o kateri odloča pristojno sodišče prve stopnje.

Po podatkih, ki jih je avtor pridobil od Kazenskega oddelka Vrhovnega sodišča, od Vrhovnega državnega tožilstva in iz drugih dostopnih virov, je bilo skupno število vseh sodno rehabilitiranih nekdanjih obsojencev do oktobra 1998 nad 1.500, do marca 2003 nad 3.000 in do marca 2015 nad 3.500 oseb. Postopki za sodno rehabilitacijo še vedno potekajo.²²

Komisija Vlade RS za izvajanje zakona za popravilo krivic je bila ustanovljena na podlagi Zakona o popravilu krivic, ki deloma ureja pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom in svojem po vojni pobitih oseb. Odločitve Komisije za izvajanje zakona za popravilo krivic pomenijo dejansko rehabilitacijo oseb, ki jim je komisija priznala te pravice. Vloge upravičenih oseb in njihova pričevanja pomenijo izjemno dragoceno gradivo tudi za zgodovinsko znanost in stroko. Številčni podatki o delu Komisije pričajo o obsegu storjenih krivic. Skupno število upravičencev do poprave krivic (ob upoštevanju dejstva, da se ena zahteva lahko nanaša na več kot na enega upravičenca) od leta 2002 do 31. 12. 2016 je 33.201.

Za konec pogledjmo še edini primer moralne rehabilitacije žrtev komunističnega sistema s postavitvijo spominskega obeležja v prostorih državnih organov Republike Sloveni-

22 Med novjšimi odmevnimi primeri sta bila tako sodno rehabilitirana Narte Velikonja v l. 2015 in Avgust Praprotnik v l. 2016.

je. Ustavno sodišče, ki ima sedež v Plečnikovi palači nekdanje Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, je članom te zbornice, žrtvam revolucionarnega nasilja po letu 1945, dne 28. oktobra 1997 svečano postavilo trajno spominsko ploščo v pritličnih prostorih sodišča na Beethovnovi ulici 10 v Ljubljani. Zaradi odrekanja svobodne podjetniške pobude, vključno z odvzemi premoženja, zaradi teptanja njihovega človekovega dostojanstva ali odvzema osebne svobode je bilo prizadetih 40 tisoč članov nekdanje Zbornice, ob upoštevanju njihovih družinskih članov torej več kot 150 tisoč ljudi. Zaradi ustrahovanja je takrat prišlo tudi do v javnosti zelo odmevnih smrtnih kazni, ki so bile takoj izvršene. S postavitvijo plošče v znak pietete do žrtev je bila na simbolni ravni opravljena tudi njihova popolna rehabilitacija.

V ploščo je vgravirano naslednje besedilo:

Članom zbornice za trgovino, obrt in industrijo, žrtvam revolucionarnega nasilja, ki jim je komunistična oblast po letu 1945 poteptala človekovo dostojanstvo, odrekla podjetniško pobudo, vzela osebno svobodo ali življenje – v trajen spomin – Ustavno sodišče.

Sl. 1: Spominska plošča v prostorih Ustavnega sodišča (Foto: Primož Lavre)

THE RISE OF REVOLUTIONARY CRIMINAL LAW IN SLOVENIA AND ITS ECHOES AFTER THE SECOND WORLD WAR AND AFTER THE DEMOCRATISATION AND THE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA

Lovro ŠTURM

University of Ljubljana, Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: lovro.sturm@pf.uni-lj.si

SUMMARY

This article studies the revolutionary criminal law in Slovenia from 1941 onwards, with its roots in the decision of the Yugoslav Communist Party in the year 1920 to apply violence, and its development since 1945. It employs the method of comparative analysis of legal statutes, regulations and court decisions in that period. The facts are established on the basis of historical knowledge of the profession. The article presents the background of people's courts, pseudo-legal processes, political pressures and other characteristics of the criminal and administrative-criminal repression. Courts were neither independent, independent nor impartial authority. They were a tool for the implementation of the revolution, »whip in the hands of the people«, effective tool for elimination of pests folk, fighting authority to prosecute the class enemy«. Courts were subordinated to the administrative apparatus, which was in the hands of the Communist Party. The Constitutional Court of Republic of Slovenia has after democratisation and independence prohibited the use of four revolutionary criminal laws as they violated the general principles of law recognized by civilized nations and the constitutional principles at that time. many abuses of law in criminal proceedings were committed on the basis of the fifth Law on Crimes against the Nation and the State in 1945. Over the past 25 years, Slovenian courts rehabilitated more than 3,500 victims of revolutionary justice and pseudo legal processes. The Government Commission of the Slovenian for redress of human rights violations after the war has from 2002 to 31 December 2016 recognized the status rights of victims and injustice suffered to 33.201 persons.

Keywords: revolutionary criminal law, politically motivated court processes, human rights violations, redress of injustice, judicial rehabilitation of victims, abuse of power, constitutional review of communist jurisdiction

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1267** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, 1945–1980 (AS 1267), tehnična enota 13, arhivska enota 619, Letna poročila UZIK za leta 1948–1950, Tabelarni pregled preiskovancev.
- DLRS 1** – Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knj. 1: marec 1941–marec 1942. Ferenc, T. et al. (ur.). Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.
- Izvori za istoriju SKJ (1980):** Peta zemaljska konferencija KPJ (19.–23. oktober 1940). Damjanović, P. et al. (ur.). Beograd, Komunist.
- Izvori za istoriju SKJ (1983):** Drugi kongres KPJ (1983): Drugi (Vukovarski) kongres KPJ, Beograd, Komunist.
- OdlUS** – Odločbe in sklepi Ustavnega sodišča (OdlUS). Uradni list Republike Slovenije (Ur. l. RS), letniki I–VII in sledeči. Ljubljana, Nova revija, 1992–1998.
- OdlUS I, 102.** U-I-69/92, Ur. l. RS, 61/92.
- OdlUS III, 33.** U-I-6/93. Ur. l. RS, št. 23/94.
- OdlUS IV, 20.** U-I-158/94, Ur. l. RS, 18/95.
- OdlUS IV, 34.** U-I-60/94, pritrdilno ločeno mnenje sodnikov dr. Šturma, dr. Jambreka in dr. Jerovška, 191–196.
- OdlUS IV, 54.** U-I-344/94, Ur. l. RS, št. 41/95.
- OdlUS V, 31.** U-I-67/94, Ur. l. RS, št. 24/96.
- OdlUS V, 174.** U-I-107/96, Ur. l. RS, št. 1/97.
- OdlUS VII, 47.** U-I-249/96, Ur. l. RS, št. 29/98.
- OdlUS VII, 98.** Up-301/96, Ur. l. RS, št. 13/98.
- OdlUS VII, 176.** U-I-248/96, Ur. l. RS, št. 76/98.
- OdlUS VII, 195.** U-I-247/96, Ur. l. RS, št. 76/98.
- OdlUS XIX, 26.** U-I-109/10, Ur. l. RS, 78/2011.
- Službene novine Kraljevine SHS – Službene novine Kraljevine Jugoslavije.** Beograd, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1919–1941.
- TUL 1991.** Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Ur. l. RS-I, št.1/91.
- Ur. l. FLRJ** – Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije. Beograd, Službeni list FLRJ, 1945–1962.
- Ur. l. LRS** – Uradni list Ljudske republike Slovenija. Ljubljana, Službeni list, 1944–1963.
- Ur. l. LRS, št. 10/48 z dne 24. 2. 1948** – Zakon o potrditvi zgodovinsko važnih odlokov, ki so bili izdani do 20. 11. 1946.
- Ustava RS, 1991.** Ustava Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 33/91-I.
- Ustavno sodišče.** Up-133-96 z dne 15. 6. 1998.
- Vrhovno sodišče, Ips 62/95-4** z dne 22. 2. 1996.
- Vrhovno sodišče, I Ips 187/98** z dne 23. 5. 2002.
- Zakon o popravil krivic (ZPKri).** Ur. l. RS, št. 59/96 in nasl., št. 70/05 – uradno prečiščeno besedilo, 89/07 – odl. US in 92/07.

Zakon o razglasitvi dvaindvajsetega julija za državni praznik LRS. Ur. l. LRS, št. 21/51.

- Bajt, A. (1998):** Od kod protiimperializem in osvobodilnost OF. Delo – Sobotna priloga, 1: 30. 5. 1998; 2: 6. 6. 1998; 3: 13. 6. 1998. Ponatis v: Šturm, L. (ur.): O vzponu komunizma na Slovenskem. Zbornik razprav. Ljubljana, Inštitut Karantanija, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 50–71.
- Batty, P. (2015):** Titova velika prevara. Kako je Tito zavajal Churchilla. Ljubljana, Nova obzorja, Inštitut Karantanija.
- Blumenwitz, D. (2005):** Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946). Mednarodno-pravna študija. Celovec, Mohorjeva.
- Bučar, F. (1988):** Usodne odločitve, Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, 16, 117/118.
- Čoh, M. (2008):** Characteristics of the judicial system in Slovenia between 1945 and 1951. V: Jambrek, P. (ur.): Crimes committed by totalitarian regimes. Reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes. Ljubljana, Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 61–70.
- Čoh Kladnik, M. (ur.) (2016):** Brezpravje: »V imenu ljudstva«. Ljubljana, SCNR.
- Čolaković, R. (1967):** Pripoved o neki generaciji. Knj. 1. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Čuk, I. & A. Vest (2017):** Prevarani sokoli, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.
- Dečler, V. (1953):** Josip Broz Tito. Prispevki za življenjepis. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Dečler, V. (1984):** Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita (1945–1955), III. Beograd, Mladost.
- Dežlak Barič, V. (2007):** Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Dežlak Barič, V. (2013):** Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun. V: Hančič, D. et al. (ur.): Odstiranje preteklosti – zbornik referatov. Ljubljana, SCNR.
- Djilas, M. (1977):** Wartime. New York, London, Harcourt Brace Jovanovich.
- Ferjančič, R. & L. Šturm (1998):** Brezpravje. Slovensko pravosodje po letu 1945. Ljubljana, Nova revija.
- Gabrič, A. (2005a):** Osvoboditev in vzpostavitev nove oblasti. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Knj. 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 831–836.
- Gabrič, A. (2005b):** Pregarjanje političnih nasprotnikov. V: Fischer J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Knj. 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 860–865.
- Godeša, B. (1991):** Priprave na revolucijo ali NOB? V: Gestrin, F. et al. (ur.): Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23.–24. maja v Ljubljani. Ljubljana, SAZU, 69–85.

- Griesser-Pečar, T. (1996):** Pomen »osvoboditve« za slovensko katoliško cerkev. V: Gabrič, A. (ur.): Slovenija v letu 1945: zbornik referatov. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 111–137.
- Griesser-Pečar, T. (2004):** Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Griesser-Pečar, T. (2015):** 16. september 1941: začetek državljanske vojne. Ponatis v: Šturm, L. (ur.): O vzponu komunizma na Slovenskem. Zbornik razprav. Ljubljana, Inštitut Karantanija, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 119–147.
- Griesser-Pečar, T. (2016):** Božični proces. V: Čoh Kladnik, M. (ur.): Brezpravje »v imenu ljudstva«. Ljubljana, 93–110.
- Jambrek, P. (ur.) (2014):** Ženska taborišča. Ženska kazenska taborišča za prisilno delo v Sloveniji 1949–50. Brdo pri Kranju, Nova Gorica, Fakulteta za državne in evropske študije, Evropska pravna fakulteta.
- Jeraj, M. & J. Melik (2015):** Kazenski proces proti Črtomirju Nagodet in soobtoženim. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Kaclerović, T. (1958):** Obznana, Beograd, Rad.
- Kocjančič, R. (2015):** Od Vukovarskega programa do Dolomitske izjave. V: Šturm, L. (ur.): O vzponu komunizma na Slovenskem. Zbornik razprav. Ljubljana, Inštitut Karantanija, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 1–49.
- Mikola, M. (ur.) (2006):** Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije.
- Mikola, M. (2008):** Communist repression of "interior enemies" in Slovenia. V: Jambrek, P. (ur.): Crimes committed by totalitarian regimes. Reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes. Ljubljana, Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 161–171.
- Mikola, M. (2012):** Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945. Celje, Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba.
- Mikola, M. (2016):** Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951. Ljubljana, Nova obzorja, Inštitut Karantanija.
- Mikuž, M. (1960):** Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Knj. 1. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Mlakar, B. (2013):** Poglavitne oblike in razsežnosti represije v povojni Evropi. Prispevki za novejšo zgodovino, 53, 1, 18–31.
- Pirjevec, J. (2011):** Tito in tovariši. 1. izd. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Prunk, J. (1998):** O značaju komunističnega sistema. V: Prunk, J., Mlakar, B. & J. Vodušek Starič: Zgodovinarji o komunizmu. Delo, 10.–13. 3. 1998 (oštevilčeno 1–4). Ponatis v: Šturm, L. (ur.): O vzponu komunizma na Slovenskem. Zbornik razprav. Ljubljana, Inštitut Karantanija, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 72–80.
- Prunk, J. (2015):** Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Roter, Z. (2017):** Pravi obraz. Neizbrisna znamenja resničnosti, Sever & Sever, Ljubljana.
- Simoniti, I. (2015):** Deus vult. Ljubljana, Slovenska matica.
- Sirc, L. (1992):** Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

- Suppan, A. (2014):** Hitler – Beneš – Tito: Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa. Knj. 2. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Šnuderl, M. (1950):** Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Šnuderl, M. (1957):** Uvodna beseda ob začetku tečaja o zakonu o splošnem upravnem postopku. V: Glavne značilnosti splošnega upravnega postopka. Ljubljana, Inštitut za javno upravo pri Pravno-ekonomski fakulteti v Ljubljani, Uradni list LRS, 7–11,
- Šnuderl, M. (1965):** Politični sistem Jugoslavije. Ljubljana.
- Šturm, L. (ur.) (1995):** Ozadje slovenskega pravosodja 1945–1950. Prispevki k zgodovini in pojasnjevanju ozadij sodnih procesov na Slovenskem po komunističnem prevzemu oblasti leta 1945 (zbirka dokumentov iz obdobja 1945–1950). Knj. 1–2. Ljubljana, [samozaložba].
- Šturm, L. (1998):** Pogledi na vsebinsko pravilno pravo. Primer: o vsebinski pravilnosti dveh pravnih aktov SNOO z dne 16. septembra 1941, Podjetje in delo, 24, 6–7, 1089–1097. Ponatis v Šturm, 2015, 95–110.
- Šturm, L. (2001):** Ustavnosodna presoja o množičnem in sistemskem kršenju človekovih pravic in poprava krivic: VII. dnevi javnega prava, Portorož, 4. – 6. junij 2001. Ljubljana, Inštitut za javno upravo, 339–359.
- Šturm, L. (2005):** Pravo in nepravo po letu 1941. V: Žrtve vojne in revolucije: Referati in razprava s posveta v Državnem svetu 11. in 12. novembra 2004, ki sta ga pripravila Državni svet Republike Slovenije in Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Ur. Golob, J. et al. Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije, 100–114. Ponatis v Šturm, 2015, 156–178.
- Šturm, L. (2011):** Ustavna presoja o razmejitvi totalitarnega sistema in svobodne demokratske družbe temelječe na človekovem dostojanstvu. Dignitas, 53/54, 12–24.
- Šturm, L. (2014):** Presoja prisilnega dela v bivšem nedemokracičnem režimu z vidika ustavnih načel civiliziranih narodov. V: Jambrek, P. (ur.): Ženska taborišča. Ženska kazenska taborišča za prisilno delo v Sloveniji 1949–50. Brdo pri Kranju, Nova Gorica, Fakulteta za državne in evropske študije, Evropska pravna fakulteta, 219–230.
- Šturm, L. (2015a):** O prepovedi političnih strank in Komunistične partije Jugoslavije. V: Šturm, L. (ur.): O vzponu komunizma na Slovenskem. Zbornik razprav. Ljubljana, Inštitut Karantanija, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 205–217.
- Šturm, L. (ur.) (2015b):** O vzponu komunizma na Slovenskem. Zbornik razprav. Ljubljana, Inštitut Karantanija, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.
- Tominšek Čehulič, T. (2014):** Usmrčeni po sodbah vojaških in civilnih sodišč v Sloveniji 1945–1952. V: Troha, N. (ur.): Nasilje vojnih in povojnih dni. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 290–321.
- Vodušek Starič, J. (1992a):** Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. Prispevki za novejšo zgodovino, 32, 1–2, 139–154.
- Vodušek Starič, J. (1992b):** Prevzem oblasti 1944–1946. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Vodušek Starič, J. (1996):** Prevzem oblasti po vojni in vloga OZNE – obračun. V: Slovenija v letu 1945, Zbornik referatov. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 93–110.

Zalar, C. (1961): Yugoslav Communism. A Critical Study prepared for the Subcommittee to investigate the Administration of the Internal Security Act and other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary. Washington, U.S. G.P.O.

Žrtve vojne in revolucije (2005): Referati in razprava s posveta v Državnem svetu 11. in 12. novembra 2004, ki sta ga pripravila Državni svet Republike Slovenije in Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Golob, J. et al. (ur.). Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije.